

Maciej Basaj

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

STRATEGIE DOSTOSOWAWCZE GOSPODARSTW ROLNYCH W MAŁOPOLSCE

FARMS' ADAPTIVE STRATEGIES IN MALOPOLSKA

Słowa kluczowe: rolnicy, gospodarstwa rolne, przemiany strukturalne

Key words: farmers, farms, structural alternations

Synopsis. W artykule zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych w 2009 roku wśród rolników sześciu gmin położonych w regionie Małopolski. Celem artykułu jest zaprezentowanie opinii i postaw rolników wobec dokonujących się w ich otoczeniu przemian strukturalnych. Poznanie zamierzeń rolników co do dalszych losów ich gospodarstw, a także ocen przyszłości gospodarstw rolnych w ich okolicy, może mieć szczególne znaczenie w programowaniu i prognozowaniu dalszego rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza w takim regionie wysokiego przeludnienia agrarnego, jakim jest Małopolska.

Wstęp

Minał już pierwszy okres członkostwa Polski w Unii Europejskiej, który można określić jako wstępny. Pięć lat po rozszerzeniu Unii Europejskiej o kolejnych dziesięć państw, pytania o miejsce polskiego rolnictwa w europejskim modelu rolnictwa nie tracą na swojej aktualności [Rowiński 2006, Zegar 2004, Woś 2004]. To czy polski sektor rolny zdoła oprzeć się konkurencji, będzie zależało od tego, czy poszczególne gospodarstwa będą posiadały wystarczającą siłę ekonomiczną, aby trwale ponosić ciężar dostosowywania do zmieniającego się otoczenia [Czyżewski 2007a,b]. To ile spośród obecnie istniejących gospodarstw zdoła stać się silną częścią polskiego agrobiznesu, będzie w dużej mierze determinowane przez stopień upowszechniania się „europejskiego modelu rolnictwa”. Nadanie realnego charakteru perspektywie uplasowania się polskiego agrobiznesu w UE wymaga ciągłego monitoringu sytuacji ekonomicznej poszczególnych jego ogniw, który prowadziłby do przyjmowania najkorzystniejszych dla Polski rozwiązań.

Metodyka badań

Zaprezentowane w artykule wyniki badań nie odzwierciedlają postaw ogółu rolników Małopolski, lecz mają charakter wycinkowy. Badaniami objęto rolników sześciu gmin regionu, utożsamianego w swoim zasięgu z historyczną granicą Galicji (Gdów, Świątniki Górne, Sędziszów Świętokrzyski, Trzciana, Przelcław, Żarnowiec). Doboru gmin do badań dokonano w sposób celowy, odrzucając losowo wytypowane gminy, które znacznie wyróżniały się od pozostałych. W ten sposób gospodarstwa poddane badaniom oddają charakter rozdrobnionego rolnictwa Małopolski. Poznanie zachowań rolników z takiego terenu, tj. o znacznie bardziej niekorzystnej strukturze agrarnej w stosunku do innych części kraju, z relatywnie małym znaczeniem dochodów rolniczych w strukturze źródeł dochodów rodzin rolniczych, a także niższą towarowością gospodarstw, specjalizacją, może mieć szczególne znaczenie w ocenie tempa przyszłych przemian strukturalnych na obszarach wiejskich w regionie. Badania wśród 330 rolników przeprowadzono metodą wywiadu bezpośredniego w 2009 roku. Dobór gospodarstw do badań był losowy. Średnia powierzchnia badanych gospodarstw odbiega od statystycznej średniej powierzchni gospodarstw w regionie, lecz wynika to z faktu, że w polu obserwacji znalazły się tylko rolnicy prowadzący działalność rolniczą.

Rolnicy wobec zachodzących zmian ekonomicznych

Średnia powierzchnia całkowita badanych gospodarstw wyniosła 11,17 ha oraz 10,33 ha UR. Połowa gospodarstw nie przekroczyła arealu 6,82 ha, w tym 5,85 ha UR. W badanej populacji aż 42% gospodarstw dysponowało obszarem poniżej 5 ha, a zaledwie co siedemnaste gospodarstwo miało co najmniej 30 ha. Z punktu widzenia skłonności rolników do podejmowania działań na rzecz zmian w posiadanych zasobach ziemi, interesujące jest jak oni sami oceniają wielkość użytkowanych gospodarstw. Niespełna połowa z nich (48%) ocenia, że wielkość ta jest „w sam raz”, a nawet „zbyt duża”. Tylko dla 39% wielkość ich

gospodarstw jest zbyt mała. Warto zauważyć, że najczęściej przekonani o potrzebie powiększenia swoich gospodarstw byli rolnicy użytkujący obecnie gospodarstwa powyżej 20 ha (37% opinii w tej grupie). Nieco rzadziej dostrzegali taką potrzebę rolnicy użytkujący gospodarstwa o powierzchni poniżej 20 ha (26% opinii w tej grupie). Jednocześnie rolnicy tej grupy rzadziej oceniali posiadaną powierzchnię jako wystarczającą.

Rolnicy dokonując wyżej zaprezentowanej oceny niewątpliwie biorą pod uwagę nie tylko kryteria ekonomiczne działalności rolniczej, ale również obecne, a także oczekiwane dochody z innych (pozarolniczych) źródeł. Często taka ocena obciążona jest dodatkowo osobistym stosunkiem do gospodarstwa i bywa wyrazem osobistego niezadowolenia z obecnej sytuacji życiowej. Stąd, rolnicy reprezentowali bardzo odmienne poglądy co do obszaru gospodarstwa, które mogłoby zapewnić utrzymanie średniej wielkości rodzinie w przyszłości (będąc jedynym miejscem pracy rodziny). Rolnicy ocenili, że takie gospodarstwo powinno mieć powierzchnię przeciętnie ok. 41 ha i jest to wielkość czterokrotnie większa od aktualnie użytkowanej. Wspomniana rozbieżność ocen potwierdza się w krotności obecnie użytkowanej powierzchni UR w postulowanym obszarze gospodarstwa (tab. 1). Z danych wynika, że postulowany średni obszar w poszczególnych grupach obszarowych różni się ponad dwukrotnie. Ankietowani rolnicy zgodnie więc uznali, że optymalna powierzchnia takiego gospodarstwa odbiega i to znacznie od tej jaką użytkują obecnie. Niemniej jednak wyobrażenie rolników poszczególnych grup obszarowych gospodarstw jest w swojej istocie zbieżne i za optymalne uznają gospodarstwo kilkudziesięciohektarowe.

Taka opinia nie przekłada się jednak bezpośrednio na ocenę perspektyw rozwoju gospodarstw wśród rolników. **Tabela 1. Opinie rolników na temat minimalnej powierzchni gospodarstwa, która umożliwiłaby przeciętnej rodzinie utrzymanie się wyłącznie z działalności rolniczej**

Table 1. Opinions of farmers about the minimum size of farms, which have enabled the average family would only maintain the agricultural activity

Kategoria obszarowa gospodarstwa [ha]/ Farm area category	Posiadana powierzchnia UR [ha]/ Owned UAA A	Postulowana powierzchnia UR [ha]/ Postulated UAA B	Relacja powierzchni postulowanej do posiadanej/ Relation to its existing area postulated B/A
<5	2,47	32,25	13,1
5-<10	6,38	41,05	6,4
10-<20	12,21	40,87	3,4
20-<30	20,86	54,00	2,6
=>30	55,61	79,47	1,4
Razem/Total	10,33	41,12	4,0

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

rolników. Rzadziej, bo tylko niespełna sześciami na dziesięciu z nich (57,1%) nie uznaje swojego gospodarstwa za rozwojowe. Częściej za rozwojowe uznają własne gospodarstwa ci, którzy użytkują powyżej 10 ha użytków rolnych. Badani w większości już obecnie wiedzą, że nie można utrzymać się pracując wyłącznie w takim jak ich gospodarstwo. Aż 89,3% respondentów twierdzi, że jest to do zrealizowania. Warto dodać, że wpływ wielkości prowadzonego gospodarstwa na strukturę ocen jest bardzo duży, jak na relatywnie małe różnicowanie powierzchni badanych gospodarstw. O ile wśród użytkowników gospodarstw do 5 ha, odsetek uznających, że utrzymanie się z ich gospodarstw jest niemożliwe wynosi 38,4%, to w grupie użytkujących 10-20 ha – 35,3%, a powyżej 30 ha żaden z badanych nie podzielił już takiej opinii. W tej ostatniej grupie gospodarstw (> 30 ha) aż 36,9% badanych oceniło, że dość łatwo można utrzymać się z ich gospodarstw. Ten pogląd podzieliło aż 30,0% rolników z grupy obszarowej od 20 ≤ 30 ha. Na wyróżnienie zasługuje, więc relatywnie duża grupa rolników gospodarujących na powierzchni UR zbliżonej do średniej unijnej uznających, że mogą utrzymać się ze swoich niewielkich warsztatów pracy. Jeśli przyjąć, że to właśnie ci rolnicy będą mieli w przyszłości stanowić trzon produkcyjny rolnictwa regionu, to można mówić o ich konkurencyjności – wiadomo, że nie mogą produkować drożej, bo rynek by tego nie zaakceptował. Jeśli zaś przewagi konkurencyjne leżą po stronie kosztowej (w tym mniejszym akceptowanym wynagrodzeniu za pracę własną), to z zaprezentowanej statystyki wyłania się konkurencyjna grupa gospodarstw, która przy zapewnieniu wsparcia na podobnym poziomie jak w krajach UE-15, może być konkurencyjna mimo mniejszych rozmiarów działalności – te zaś będą się zmieniały, gdy tylko sytuacja na to pozwoli.

Bardziej surowe oceny mają rolnicy wobec przyszłości innych gospodarstw w najbliższej okolicy. Najczęściej rolnicy szacowali, że upadek grozi od 50 do 75 na 100 istniejących gospodarstw (39,5% odpowiedzi). 30% rolników oceniło, że upadnie do 25 na 100 gospodarstw, a 16,2% badanych oceniło, że bankructwo grozi gospodarstwom o powierzchni od 26 do 49 ha. Według więc prawie co szóstego na dziesięciu rolników (58,2%) groźba upadku dotyczy, co najmniej połowy istniejących obecnie gospodarstw w ich okolicy.

Pomimo bardzo realistycznego spojrzenia rolników na przyszłość gospodarstw w najbliższej okolicy, zdecydowana większość rolników nie zamierza ograniczać dotychczasowej działalności. Co prawda zachowawczą postawę przyjmuje 28,2% badanych, a rozwój swojego gospodarstwa jest planowany przez podobnie liczną grupę rolników (29,7%), to obecnie zdecydowanych na sprzedaż lub dzierżawę gospodarstwa jest już tylko 6,9% z nich. Tak niska skłonność rolników do zaniechania produkcji w dużej mierze wynika z dokonywanej przez nich oceny trudności w jakich znalazło się obecnie rolnictwo. Aż 60,7% badanych uważa, że obecne trudności mają charakter przejściowy, chociaż zdecydowana większość wśród nich ocenia, że również długotrwały. Zamiar utrzymania gospodarstwa przez większość badanych jest również podyktowany powszechnym przekonaniem, że wśród członków najbliższej rodziny jest osoba, która mogłaby przejąć prowadzenie gospodarstwa w przyszłości – tak ocenia aż 69,6% rolników. Utrzymanie gospodarstwa jest więc dla większości formą zabezpieczenia na wypadek utraty pracy w rodzinie.

Jakie zatem miejsce zajmuje działalność rolnicza wśród wymienianych przez rolników rozwiązań mających na celu zwiększenie dochodu i zapewnienie przyszłości rodzinom respondentów? Pozostawanie w sferze działalności rolniczej jest uznawane za najlepsze rozwiązanie przez ponad połowę badanych (52%). Wśród pozostałych przeważają rozwiązania polegające na podjęciu pracy najemnej (20% odpowiedzi). Natomiast, tylko 13% rolników widzi najlepsze rozwiązanie w uruchomieniu własnej firmy (tab. 2).

Tabela 2. Najlepsze rozwiązania w celu zwiększenia dochodu i zapewnienia przyszłości rodziny w opinii respondentów

Table 2. Best solutions with the aim of increasing income and making sure family future according to respondents' opinions

Rodzaj odpowiedzi/ <i>Type of the answer</i>	Odpowiedzi [%]/ <i>Answers [%]</i>
Powiększyć gospodarstwo i zwiększyć produkcję/ <i>Increase farm and production</i>	24,8
Podjąć produkcję specjalistyczną/ <i>Take up specialist production</i>	9,7
Spróbować współpracować z innymi producentami/ <i>Try to cooperate with other producers</i>	5,8
Podjąć dodatkową pracę poza gospodarstwem/ <i>Take up extra job out of farm</i>	20,0
Uruchomić własną firmę/ <i>Set up own firm</i>	13,0
Wyjechać do pracy za granicę/ <i>Go abroad to work</i>	3,9
Inne rozwiązania/ <i>Others solutions</i>	1,8
Brak opinii/ <i>Lack of opinion</i>	16,1
Razem/ <i>Total</i>	100,0

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Własna firma chociaż nie została wysoko oceniana jako rozwiązanie najlepsze, to nieco częściej jest postrzegana przez rolników jako działanie, które ma szansę zostać zrealizowane w najbliższym czasie – jeśli pozwolą na to warunki. Aż co szósty badany rolnik deklaruje bowiem, że nosi się z zamiarem uruchomienia własnej, pozarolniczej działalności gospodarczej. Swoiste niezadowolenie z efektów pracy „na swoim”, jaką jest praca w gospodarstwie, może być więc przenoszone na podobną co do swojej istoty, pracę we własnej firmie. Z tego powodu badani rolnicy wypowiadając się o przywiązaniu do ziemi innych rolników nie oceniają tej cechy tak wysoko, jak się powszechnie sądzi. Aż 49,1% respondentów uważa, że „gdyby rolnicy w ich okolicy, mogli znaleźć inną pracę, to byliby gotowi sprzedać lub wydzierżawić swoją ziemię”. Odmiennego zdania jest 23,0% z nich. Zdecydowanie inaczej wygląda ocena takiej sytuacji przez ankietowanych jeśli pytamy się o to „czy w takiej sytuacji oni sami byliby skłonni sprzedać lub wydzierżawić własną ziemię?”. W tym przypadku odpowiedzi pozytywnej udziela już tylko 36,8% badanych, przy 18,0% stanowisk temu przeciwnych. Jaka jest zatem rzeczywista skłonność rolników do zaprzestania produkcji i sprzedaży ziemi? Częściowo pomocne w tej kwestii może być poznanie opinii rolników o innych motywach, które mogą skłonić rolników do sprzedaży ziemi (tab. 3).

Rolnicy w swoich wskazaniach byli zgodni, że najczęściej przyczyny takie znajdują się poza sferą wyborów i wynikają z czynnika losowego, np. zły stan zdrowia. Na drugim i trzecim miejscu wśród wymienianych motywów znalazła się chęć pomocy dzieciom (np. w zdobyciu wykształcenia, mieszkania, itp.) oraz możliwość sprzedaży ziemi po bardzo wysokiej cenie. Natomiast, prawie co trzeci badany uważa, że takim motywem może być okazja do podjęcia działalności alternatywnej dla działalności rolniczej. Wyjaśnia to w dużej mierze powszechną wśród rolników niechęć do sprzedaży ziemi, która w sytuacji ograniczonych – zdaniem rolników – alternatyw, jawi się być jedynym zabezpieczeniem dochodów rodziny. Potwierdza to ranking sytuacji życiowych jakiego dokonali badani rolnicy (tab. 4).

Tabela 3. Motywy (poza możliwością znalezienia pracy poza rolnictwem) mogące skłonić rolników do sprzedaży ziemi w opinii respondentów

Table 3. Motives (except possibility of finding job out of agriculture) which can incline farmers to sell their fields according to farmers' opinions

Rodzaj odpowiedzi/ <i>Type of answer</i>	Odpowiedzi [%]/ <i>Answers [%]*</i>
Zły stan zdrowia/ <i>Bad health</i>	63,3
Pomoc dzieciom/ <i>Help the children</i>	38,8
Uzyskanie bardzo wysokiej ceny ziemi/ <i>Achievement of high price of field</i>	36,4
Chęć zainwestowania poza rolnictwem, jeśli miałyby to przynieść większe dochody/ <i>Willingness to invest out of agriculture if it could bring higher incomes</i>	32,4
Inne/ <i>Other</i>	2,1
Brak opinii/ <i>Lack of opinion</i>	6,4

*możliwość wielokrotnego wyboru/*possibility of multiple choice*

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Tabela 4. Opinie rolników nt. najkorzystniejszej sytuacji życiowej

Table 4. Opinions of farmers on the best situation of life

Rodzaj sytuacji/ <i>Type situation</i>		Odpowiedzi [%]/ <i>Answers [%]</i>
Mieszkaniec/ <i>Resident</i>	wsi – duże, nowoczesne gospodarstwo/ <i>rural – large, modern farm</i>	26,1
	miasta – własna firma/ <i>city – own business</i>	25,8
	wsi – małe gospodarstwo i praca zarobkowa/ <i>rural – small farm and paid work</i>	16,7
	wsi – małe gospodarstwo i własna firma/ <i>rural – small farm and own business</i>	11,5
	wsi – bez ziemi, własna firma/ <i>rural – without land, own business</i>	11,2
	wsi – bez ziemi, praca zarobkowa/ <i>rural – without land, paid work</i>	6,4
	miasta – praca zarobkowa/ <i>city – paid work</i>	2,4
Razem/ <i>Total</i>		100,0

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Spośród wymienianych opinii jako najkorzystniejsze sytuacje życiowe szczególne miejsce zajmują sytuacje polegające na użytkowaniu dużego gospodarstwa rolnego oraz na prowadzeniu własnej firmy. Na uwagę zasługuje fakt, że aż trzy sytuacje polegające na użytkowaniu gospodarstwa znalazły się w pierwszej czwórce z siedmiu możliwych sytuacji. Co czwarty badany rolnik (26,1%) za najkorzystniejszą sytuację w jakiej chciałby się znaleźć uważa prowadzenie dużego, nowoczesnego gospodarstwa rolnego. Równie wysoko oceniono sytuację mieszkańca miasta prowadzącego własną firmę (25,8%). Trzecie miejsce w rankingu (16,7%) zajęła sytuacja przysłowiowego „dwuzawodowa” polegająca na łączeniu prowadzenia gospodarstwa z pracą zarobkową, wyprzedzając sytuację osoby prowadzącej własną firmę i małe gospodarstwo jednocześnie (11,5%). Przedstawiony ranking ujawnia zatem jeszcze ważniejszą cechę środowiska rolników, jaką jest szczególna aproba dla pracy „na swoim” – charakterystyczna również wśród pozostałych mieszkańców małopolskiej wsi [Basaj 2003], od tej jaką jest opisana wcześniej niechęć do pozbywania się gospodarstwa, postrzeganego jako forma zabezpieczenia na przyszłość.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pokazały, że rolnicy regionu bacznie obserwują dokonujące się w ich otoczeniu zmiany. Częściej strategia ich działania koncentruje się na zamiarze powiększania własnych gospodarstw niż na zamiarze ich likwidacji. Relatywnie duże zainteresowanie ziemią i ograniczona jej podaż mogą być skutecznym hamulcem przemian strukturalnych w rolnictwie regionu. Niepokojącym jest dostrzeganie przez stosunkowo małą grupę rolników, innych rozwiązań wykraczających swoim zakresem poza rolniczą działalność produkcyjną, które można by podjąć w celu zwiększenia dochodu. Aż 40% badanych upatruje takich szans w ramach kontynuowania dotychczasowej działalności rolniczej. Problemem dokonujących się przeobrażeń strukturalnych jest więc zbyt wolne tempo uwalniania ziemi rolniczej, trafiającej na lokalne rynki. Oba wyżej wymienione procesy wykazują bowiem związek

funkcyjny, w którym decydującą rolę będą odgrywały czynniki rzutujące na postawy rolników wobec własnej ziemi. Warto jednak zaznaczyć, że faktyczna niechęć rolników do pozbywania się ziemi jest nie tyle wynikiem przywiązania do ziemi ojcowizny, ale przede wszystkim braku alternatyw zarobkowania, zwłaszcza na terenach oddalonych od ośrodków miejskich.

Literatura

- Basaj M.** 2003: Psychospołeczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Małopolski. [W:] *Przedsiębiorczość – zagadnienia wybrane*. Wyd. UWM Olsztyn.
- Czyżewski A.** 2007a: Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 16-22.
- Czyżewski B.** 2007b: Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 46-54.
- Rowiński J.** 2006: Miejsce rolnictwa polskiego w rolnictwie europejskim. [W:] *Perspektywy Rolniczej Polski w Unii Europejskiej-25* (red. T. Hunek). IRWiR PAN, Warszawa, 34-56.
- Woś A.** 2004: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. IERiGŻ, Warszawa, 10-43.
- Zegar J.S.** 2004: Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej). IERiGŻ, Warszawa, 26-48.

Summary

In the paper results of researches carried out in 2009 among farmers in six districts located in Malopolska region have been presented. The aim of the article is the presentation farmers' opinions and attitudes against accomplishing structural alternations in their vicinity. The author focused his attention on farmers' attitude towards their farmlands. Getting to know farmers' intentions against further fates of their farms, and also getting to know their estimations about the future of their farms in the vicinity can have particular significance in the prognosis and program of further development of rural areas – especially in such region with a big agrarian overpopulation like the Malopolska is.

Adres do korespondencji:

dr inż. Maciej Basaj
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Zakład Socjologii i Rozwoju Wsi
al. Mickiewicza 21
30-120 Kraków
tel. (12) 662 43 74
e-mail: m.basaj@ur.krakow.pl